

תוכן העניינים

ז	תודות
1	הקדמה
3	פרק א: ילדות בברלין
20	פרק ב: תהום המלחמה
42	פרק ג: שלום המאוהב
62	פרק ד: ספר הבהיר
82	פרק ה: אוניברסיטה בירושלים
104	פרק ו: מצוה הבאה בעבירה
125	פרק ז: קבלה וקטסטרופה
149	פרק ח: השיבה הציונית להיסטוריה
170	פרק ט: חכם ירושלים
189	אחרית דבר אישית
191	לקריאה נוספת
193	מפתח

הקדמה

35 שנה לאחר מותו, גרשם שלום (1897–1982) ממשיך להשפיע עמוקות על עולם ההגות היהודית. בימי חייו הוא זכה לשבחים רבים על חשיפת מקורות המיסטיקה והמשיחיות היהודית – מקורות שהיסטוריונים אחרים התעלמו מהם או התייחסו אליהם בזלזול, מתוך מחשבה שהיהדות היא בעיקרה דת תבונית. שלום החזיר ליהדות את היסודות המיתיים שבה והציע הגדרה חדשה לחלוטין של מושא מחקרו: היהדות היא דת הטומנת בחובה פרדוקסים וסתירות וצופנת בקרבה רציונליות ואי-רציונליות גם יחד. אין ליהדות "מהות" דוגמטית – היא מורכבת מכל מה שיהודים חשבו ועשו, כולל מחשבות ומעשים משונים, ואף דמוניים.

עבודותיו של שלום על ההיסטוריה היהודית פרצו אפוא את הגבולות הצרים של המחקר האקדמי וסללו דרך מהפכנית לחקר היהדות. ייתכן שזו הסיבה לכך שכוכבו של שלום דורך ברקיע היהדות, כהוגה שעדיין מדבר אלינו כיום, בעוד שקרנם של הוגים אחרים, מפורסמים בשעתם – כגון מרטין בובר ופרנץ רוזנצווייג – ירדה במקצת. כאשר הופיע ב־1973 התרגום האנגלי של הביוגרפיה המונומנטלית של שבתאי צבי, פרי עטו של שלום, הצביע אחד המבקרים על ההבדל בין התגובות על מהדורה זו לבין המחלוקת שעוררה המהדורה העברית ב־1957. מבקרי המהדורה האנגלית התמקדו פחות בנושא הספר – רק למעטים מהם היה הידע הדרוש לשם כך – ויותר בשלום עצמו. הוא נהפך לנושא המרכזי.

לחריגותו של שלום בעולם המחקר היו סיבות נוספות. בספר זיכרונותיו מברלין לירושלים (1977) ניכס שלום לעצמו נרטיב רב-עוצמה של ההיסטוריה היהודית החדשה: הוא זנח את הבורגנות היהודית-הגרמנית שמתוכה צמח לטובת הציונות, ובכך העביר את

דרך חייו הייחודית מן השוליים אל המרכז. הוא טען שיהודי גרמניה חיו באשליה של "דו-שיח גרמני-יהודי", ורק המעטים שנעשו ציונים התפכחו מאשליה זו. יחד עם זאת, לא היה שום דבר שגרתי בתפיסתו הציונית של שלום, וביקורתו על התנועה שהביאה אותו לפלשתינה ב-1923 הפכה את עמדתו למעניינת ומאתגרת יותר. הוא הדגיש את זכותם של היהודים להקים חברה משלהם, ובה בעת טען שהציונות לא השכילה להזרים דם רוחני חדש ליהדות.

ייתכן שהגורמים האינטלקטואליים, הפוליטיים והתרבותיים הללו הם הסיבה לכך שקרנו של שלום מעולם לא ירדה. ראוי לציין שסמוך למועד הופעת המהדורה המקורית של הספר שלפניכם (2018) התפרסמו באנגלית חמישה ספרים נוספים המוקדשים במלואם או בחלקם לביוגרפיה של שלום. מספר כתבים זה – הגבוה ביותר מאז מותו של שלום – אומר דרשני. אין ספק שבתקופה שהציונות נתונה במשבר פוליטי ורוחני עמוק יש מקום לרעיונותיו של שלום על המחיר שתפיסת עולם משיחית עשויה לגבות מן הלאומיות היהודית המודרנית, הגם שרעיונות אלה נוסחו בהקשר שונה מאוד מן המציאות של ימינו. כמו כן, הנימוקים שהעלה לטובת הגדרה רחבת ידיים של היהדות לובשים משמעות מיוחדת בעידן שבו הקרב בין חילוניות לאורתודוקסיה מתעורר מחדש ברחבי העולם היהודי. אלה הסיבות לכך שמגוון הוגים בני זמננו, מזרמי מחשבה שונים, מוצאים משנה תוקף בהגותו של שלום.

בספר שלפניכם אני מחולל מהלך שעדיין לא נעשה: סקירת חייו של שלום תוך ניסיון להבין את האיש מבפנים. באמצעות יומני ומכתביו ניסיתי להיכנס לעולמו הפנימי ולבחון את שלום לא רק כהוגה וכחוקר, אלא גם כאדם. בה בעת כחנתי את כתביו החשובים ביותר והשתדלתי לשלב אותם בסיפור חייו. מדובר אפוא במחקר על הוגה יוצא מגדר הרגיל, שאינו דמות אינטלקטואלית ערטילאית, אלא איש בשר ודם. שלום, על שלל התשוקות והפרדוקסים שאפיינו אותו, דומה במידה רבה ליהדות, כפי שהוא עצמו תיאר אותה.

פרק ז

קבלה וקטסטרופה

ב-1937 חזרה היציבות לחייו האישיים של שלום: נישואיו לפניו הבטיחו לו "עזר כנגדו" במסגרת האינטלקטואלית והביתית גם יחד. אך המצב בגרמניה המשיך להידרדר. בעוד ששני אחיו המבוגרים החלו לארגן את הגירתם לאוסטרליה, ורנר עדיין הוחזק בידי הגסטפו. בביקורה בארץ ישראל ב-1935 פתחה בטי חשבון בנק למקרה חירום והפקידה בו 300 לירות שטרלינג. ביולי 1937 מחתה על כך שגרהרד מונע ממנה למשוך כסף מן החשבון, וכן על השימוש החצוף שעשה בכספה כדי לקנות לה מעיל ליום הולדתה השבעים. בשנה שלאחר מכן, הכסף בחשבון שיחק תפקיד חיוני ברכישת אשרת יציאה לארץ. בפלשתינה, הסוגייה הפוליטית הבווערת ביותר הייתה הדו"ח של ועדת פיל, שהבריטים הקימו בניסיון למצוא פתרון למרד הערבי. הדו"ח, שפורסם ביולי 1937, העלה לראשונה את רעיון חלוקת הארץ בין יהודים לערבים. עמדתו של שלום הייתה אמביוולנטית: "אני מתנגד עקרונית לחלוקת הארץ, משום שהפתרון האידיאלי בעיני הוא פדרציה ערבית-יהודית שתשתרע על פני פלשתינה כולה", כתב ב-10 ביולי.¹ יחד עם זאת, הוא הכיר בכך שהתנאים למימוש רעיון הפדרציה – שבו דגלה "ברית שלום" בשנות העשרים – לא היו קיימים עוד, ושאי אפשר כעת למצוא פתרון טוב יותר מאשר חלוקת הארץ. הוא אף קונן על כך שוועדת פיל התנגדה להצהרת בלפור ולמעמד העברית כשפה רשמית, וחתרה לבטל, ככל הנראה, את זכויות היהודים בירושלים. שלום נהפך בינתיים לפרגמטיסט פוליטי, אם כי לא שכח את האידיאלים

האוטופיים של ימי צעירותו. בסופו של דבר דחו הערבים את המלצות ועדת פיל, ונדרשו עוד למעלה מעשר שנים – ושפיכות דמים רבה – כדי שרעיון החלוקה יקרום עור וגידים.

באותו חודש, הרב הרפורמי סטיבן שמואל וייז – אחד המנהיגים הציונים הבולטים בארצות הברית – הזמין את שלום לשמש פרופסור אורח ב־Jewish Institute of Religion בניו יורק, ולהעביר שם סדרת הרצאות על שם הילדה שטרוק. הייתה זו הזדמנות פז לסכם ולתמצת לקהל הרחב את מחקריו על הקבלה. מבנה ההרצאות הללו, שקיבלו את הכותרת "זרמים ראשיים במיסטיקה היהודית", הופיע כבר במאמר שפרסם ב־1932, *Encyclopedia Judaica* הגרמנית. אכן, תוכן העניינים של ההרצאות דומה מאוד למבנה המאמר הזה. כמו כן, פריסת ההרצאות מזכירה את התוכנית המפורטת לפרסום סקירה מקיפה של ספרות הקבלה ותכניה, ששלום הציע לזלמן שוקן. אך בניגוד לתוכנית הפרסום הזאת, שמעולם לא הגיעה לידי מימוש, סדרת ההרצאות בניו יורק אפשרה לשלום להגשים, באופן חלקי לפחות, את התוכנית המחקרית השאפתנית שלו.

שלום כתב את שבע ההרצאות (שאליהן נוספו עוד שתיים בהמשך) לפני שעזב את ירושלים, בזריזות מרשימה: מאמצע נובמבר 1937 עד ראשית ינואר 1938. האנגלית שלו עדיין לא הייתה טובה מספיק לכתובת הרצאות, והוא החליט אפוא למסור אותן לתרגום. מחשש שתרגום מעברית לאנגלית יהווה אתגר קשה מדי, הוא כתב את ההרצאות בגרמנית ונתן אותן לג'ורג' ליכטהיים, חוקר המרקסיות מ"חוג פילגש", שבילה חלק מנעוריו באנגליה. ליכטהיים הכין במהירות תרגום קולח של ההרצאות לאנגלית. סביר להניח שבחירתו של שלום לכתוב בגרמנית נבעה גם מחוסר זמן – מן הסתם הוא הרגיש שביכולתו לכתוב את ההרצאות מהר יותר בשפת אמו. בשנים שלאחר מכן התפתחה "מיתולוגיה" שלמה סביב ההרצאות הללו, משום שהן מעולם לא הופיעו בעברית בימי חייו של שלום, אף כי תורגמו לשפות רבות אחרות. היו שסיפרו כי שלום רצה להכריח את תלמידיו לקרוא אותן באנגלית. נימוק הגיוני יותר, ששלום העלה מפורשות, הוא שאילו נתן את הסכמתו לתרגום עברי, הוא היה חש מחויב לתקן ולהרחיב את ההרצאות באופן גורף. רק ב־2016 הופיעה לבסוף מהדורה עברית של הספר.